

Ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή και άγαμα μοναχικά άτομα,

Το παράδειγμα της Ελλάδας και της Κύπρου

Ανδρέας Κίγκας, προπτυχιακός φοιτητής,
Νομική Σχολή, Ευρωπαϊκό Παν/μιο Κύπρου.

Στο παρόν άρθρο αναλύεται το δικαίωμα των άγαμων μοναχικών ατόμων στη δημιουργία οικογένειας μέσω των μεθόδων της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής σε Ελλάδα και Κύπρο. Στην ελληνική έννομη τάξη υπό το πρίσμα των νόμων 3089/2002 και 3305/2005 το δικαίωμα ίδρυσης μονογονεϊκής οικογένειας υπόκειται σε περιορισμούς. Το δικαίωμα τεκνοποίησης από άγαμους μοναχικούς άνδρες ιδίως αναδεικνύεται σε έντονα εριζόμενο ζήτημα στους κόλπους τόσο της ελληνικής θεωρίας όσο και νομολογίας εξαιτίας της απουσίας ειδικής νομοθετικής ρύθμισης. Το τελευταίο μέρος του άρθρου είναι αφιερωμένο στην αντιμετώπιση των ιδίων ζητημάτων στην Κύπρο, η οποία πρόσφατα θέσπισε το ν. 69(I)/2015 «περί της εφαρμογής της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής».

Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας, ιδίως στον κλάδο των επιστημών υγείας, οδήγησε μεταξύ άλλων στην ανάπτυξη νέων ιατρικών μεθόδων υποβοήθησης της ανθρώπινης αναπαραγωγής. Η ευρύτατη διάδοση των μεθόδων αυτών δημιούργησε αρκετά κοινωνικά, ηθικά και σαφώς νομικά ζητήματα. Δεν ήταν μάλιστα λίγες οι υποθέσεις που απασχόλησαν τόσο τα διεθνή όσο και μετέπειτα τα ελληνικά δικαστήρια.

Η ανάγκη αντιμετώπισης των παραπάνω προβλημάτων είχε ως επακόλουθο σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες τη θέσπιση νομοθετικών πλαισίων, τα οποία ομολογουμένως παρουσιάζουν μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ τους. Η Ελλάδα, αργότερα σε σχέση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη, έθεσε το δικό της νομοθετικό πλαίσιο για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή (Ι.Υ.Α) με το νόμο 3089/2002 «Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή»⁽¹⁾, ο οποίος συμπληρώθηκε και εν μέρει τροποποιήθηκε από το νόμο 3305/2005 «Εφαρμογή της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής»⁽²⁾. Αντίστοιχα, η Κύπρος ψήφισε το νόμο

69(I)/2015 «Περί της Εφαρμογής της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής»⁽³⁾.

Ι. Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή και οι περιορισμοί του

Κατά την κρατούσα στην ελληνική θεωρία άποψη⁽⁴⁾, το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αποτελεί μια ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος στην προσωπικότητα, το οποίο θεμελιώνεται στο άρθρο 5(1) Σ.. Το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και κατ' επένταση το δικαίωμα κάθε ανθρώπου στην τεκνοποίηση ασκείται υπό τους περιορισμούς του παραπάνω άρθρου και συγκεκριμένα α) της μη σύγκρουσης με άλλη διάταξη του Συντάγματος, β) της μη προσβολής δικαιωμάτων τρίτων και γ) της μη προσβολής των χρηστών ηθών.

Στην περίπτωση που μας απασχολεί ζήτημα γεννάται αν οι περιορισμοί αυτοί μπορούν να αποκλείσουν την ίδρυση μονογονεϊκής οικογένειας και επομένως αν είναι θεμιτή η απαγόρευση άσκησης του δικαιώματος της αναπαραγωγής από άγαμα μοναχικά άτομα είτε εν ζωή είτε για πρώτη φορά μετά θάνατον.

Ως προς τον πρώτο περιορισμό μερίδα της

"το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αποτελεί μια ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος στην προσωπικότητα"

θεωρίας⁽⁵⁾ στην Ελλάδα αντιτίθεται στο μονογονεϊκό μοντέλο υποστηρίζοντας πως αυτό συγκρούεται με το θεσμό της οικογένειας, όπως αυτός προστατεύεται στο άρθρο 21 Σ. αλλά και σε άρθρα της Διεθνούς Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Στον αντίποδα άλλοι θεωρητικοί⁽⁶⁾ υποστηρίζουν πως οι έννοιες του γάμου αφενός και της οικογένειας αφετέρου είναι διακριτές. Με άλλες λέξεις, το Σύνταγμα προστατεύει το γάμο αυτοτελώς σε σχέση με τη δημιουργία οικογένειας, όπως βέβαια και αντίστροφα προστατεύει τη δημιουργία οικογένειας ανεξάρτητα από τη σύναψη γάμου. Επομένως, η ίδρυση μονογονεϊκής οικογένειας δε θίγει το θεσμό του γάμου.

Ο δεύτερος περιορισμός της μη προσβολής δικαιωμάτων τρίτων υπονοεί στην ουσία «τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών»⁽⁷⁾. Πιο συγκεκριμένα, τίθεται το ερώτημα αν το επιτρεπτό της Ι.Υ.Α σε ορισμένες κατηγορίες προσώπων θίγει το δικαίωμα του παιδιού να γεννηθεί σε ένα «κανονικό» περιβάλλον⁽⁸⁾. Η υιοθέτηση αυτού του συλλογισμού ενέχει τον κίνδυνο η απόλαυση ενός δικαιώματος ενός ήδη υπάρχοντος προσώπου να εξαρτηθεί τελικά από την πρόταξη των δικαιωμάτων ενός μελλοντικού προσώπου⁽⁹⁾.

Τέλος, ούτε ο περιορισμός των χρηστών ηθών μπορεί να χρησιμοποιείται, για να εμποδίσει την τεκνοποιία σε άγαμα μοναχικά άτομα. Κατά την κρατούσα άποψη⁽¹⁰⁾ η έννοια των χρηστών ηθών ούτε είναι «υπερ-συνταγματική» ούτε προσδιορίζεται από προσωπικές αντιλήψεις του εκάστοτε δικαστή. Αντίθετα, στην προκειμένη περίπτωση η έννοια θα πρέπει να ερμηνευτεί με γνώμονα τις αξιολογικές επιλογές του αστικού νομοθέτη, ο οποίος και στους δύο ελληνικούς νόμους έχει προκρίνει ότι οι μέθοδοι Ι.Υ.Α. δεν αντίκεινται στα χρηστά ήθη⁽¹¹⁾.

II. Το δικαίωμα στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή των άγαμων μοναχικών

ατόμων γενικά

A. Άγαμη μοναχική γυναίκα

Με το άρθρο 1456 §1 ΑΚ αναγνωρίστηκε στο ελληνικό δίκαιο ρητά η προσφυγή στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή από άγαμες μοναχικές γυναίκες. Ο νομοθέτης εν όψει της γενικότερης ρύθμισης του τύπου της συναίνεσης για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή αποδέχεται το ενδεχόμενο μία άγαμη και μη ευρισκόμενη σε ελεύθερη ένωση γυναίκα να χρησιμοποιήσει τις διαδικασίες της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής⁽¹²⁾.

Γενική προϋπόθεση για την προσφυγή σε Ι.Υ.Α είναι η ιατρική αναγκαιότητα. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 1455 ΑΚ η Ι.Υ.Α. επιτρέπεται, μόνο όταν υφίσταται αδυναμία αναπαραγωγής με φυσικό τρόπο (η οποία ταυτίζεται με την έννοια της «στεριρότητας»⁽¹³⁾) ή κίνδυνος μετάδοσης στο τέκνο σοβαρής ασθένειας. Κατά την κρατούσα άποψη στην ελληνική θεωρία⁽¹⁴⁾, αυτή η γενική προϋπόθεση ισχύει και στην περίπτωση της άγαμης μοναχικής γυναίκας. Εύκολα λοιπόν καταλαβαίνει κανείς ότι ο νομοθέτης δεν επιθυμεί την τεχνητή γονιμοποίηση γι' αυτήν ως μια αυθαίρετη επιλογή αλλά ως μια ιατρικά διαπιστωμένη ανάγκη⁽¹⁵⁾. Συνεπώς, μια γυναίκα δεν μπορεί να καταφύγει σε υποβοηθούμενη αναπαραγωγή για λόγους προσωπικής διευκόλυνσης, δηλαδή επειδή αυτή δε θέλει να υποστεί τις φυσικές διαδικασίες είτε της σύλληψης είτε της κυοφορίας.

Θα πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι η δυνατότητα μιας άγαμης μοναχικής γυναίκας να τεκνοποιήσει με τεχνητή αναπαραγωγή υπόκειται σε ηλικιακό περιορισμό. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 1455 §1 εδ. β ΑΚ ορίζει ότι η υποβοήθηση αυτή επιτρέπεται μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου, ενώ στο νόμο 3305/2005 ειδικά για τις γυναίκες το όριο αυτό προσδιορίζεται στο 50ο έτος.

Τέλος, στη διάταξη του άρθρου 1456 §1 β ΑΚ

"το Σύνταγμα προστατεύει το γάμο αυτοτελώς σε σχέση με τη δημιουργία οικογένειας, όπως βέβαια και αντίστροφα προστατεύει τη δημιουργία οικογένειας ανεξάρτητα από τη σύναψη γάμου. Επομένως, η ίδρυση μονογονεϊκής οικογένειας δε θίγει το θεσμό του γάμου"

καθορίζεται ότι η συναίνεση της άγαμης μοναχικής γυναίκας δίδεται υποχρεωτικά με συμβολαιογραφικό έγγραφο.

Β. Άγαμος μοναχικός άνδρας

1. Θεωρία

Η θεσμοθέτηση της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής είναι μια νομική πραγματικότητα για τις άγαμες μοναχικές γυναίκες. Συνακόλουθα, για πολλούς θεωρητικούς ανοίγει ο δρόμος για την εξέταση του επιτρεπτού της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και στους άνδρες δίχως σύντροφο. Το ζήτημα που χρήζει εξέτασης στη συγκεκριμένη θεματική είναι το κατά πόσο η φυσική αδυναμία ενός άνδρα να κυοφορήσει μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο της ιατρικής αναγκαιότητας⁽¹⁶⁾. Να σημειωθεί ότι η απόκτηση παιδιών από άγαμους μοναχικούς άνδρες είναι εφικτή μόνο μέσα από τον θεσμό της παρένθετης μητέρας.

Η χρήση της Ι.Υ.Α από άγαμους μοναχικούς άνδρες συνιστά ένα έντονα αμφιλεγόμενο ζήτημα. Το γεγονός ότι η επιλογή αυτή δεν προβλέπεται ρητά στον ελληνικό νόμο, στο μέτρο που στη διάταξη του άρθρου 1456 ΑΚ γίνεται λόγος μόνο για γυναίκα που επιθυμεί να αποκτήσει παιδί, δίνει το έρεισμα στην πλειονότητα της ελληνικής θεωρίας να τοποθετηθεί αρνητικά στο όλο ζήτημα με βάση ακριβώς τη γραμματική ερμηνεία⁽¹⁷⁾.

Ωστόσο, καταγράφεται και η άποψη σημαντικής μερίδας της ελληνικής θεωρίας⁽¹⁸⁾ που υποστηρίζει το επιτρεπτό της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής στους άγαμους μοναχικούς άνδρες. Η άποψη αυτή προβάλλει ως επιχείρημα την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1456 ΑΚ, το οποίο αναφέρεται μόνο στις γυναίκες, και για τους άνδρες. Μάλιστα, η ίδια μερίδα της θεωρίας ανάγει το ζήτημα σε συνταγματικό πια πεδίο και δη στο άρθρο 4 Σ.. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται πως το επιτρεπτό μεν της προσφυγής σε Ι.Υ.Α για τις γυναίκες αλλά η απαγόρευση για τους άνδρες αποτελεί

διακριτική μεταχείριση μεταξύ των δύο φύλων και άρα παραβίαση του θεμελιώδους δικαιώματος ίσης αντιμετώπισης μεταξύ αυτών⁽¹⁹⁾.

Η κρατούσα άποψη σπεύδει να αποκρούσει το παραπάνω επιχείρημα ισχυριζόμενη ότι η αδυναμία απόκτησης τέκνου με φυσικό τρόπο από τον άνδρα δεν εμπίπτει στη βασική προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας, καθώς η αδυναμία κυοφορίας είναι κάτι που εκ φύσεως συμβαίνει στον άνδρα⁽²⁰⁾. Πρόκειται δηλαδή για μια βιολογική και όχι ιατρική αδυναμία.

Προβαίνοντας σε μία κριτική της κρατούσας άποψης μπορούν να παρατηρηθούν τα ακόλουθα: Από τη μία πλευρά, η κρατούσα άποψη δε φαίνεται να συνυπολογίζει το γεγονός ότι ένας άγαμος μοναχικός άνδρας μπορεί να ζητά την προσφυγή σε ΙΥΑ, επειδή αντιμετωπίζει ένα ιατρικό πρόβλημα (π.χ. ολιγοασθενοτερατοζωοσπερμία), άρα πληροί τη γενική προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας (1455 ΑΚ), όπως ακριβώς συνέβη στις δύο υποθέσεις που απασχόλησαν τα ελληνικά δικαστήρια Αθήνας και Θεσσαλονίκης και οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά αμέσως παρακάτω. Από την άλλη πλευρά, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς πως η φυσική αναπαραγωγή δε συνιστά προϊόν του ενός ή του άλλου φύλου, αφού η τεκνοποιία δεν επιτυγχάνεται αυτοδύναμα από το ένα φύλο, αλλά απαιτείται και η συνδρομή των δύο⁽²¹⁾. Υπό αυτήν την οπτική, είναι πειστική η άποψη ότι ο ν. 3089/2002 παρουσιάζεται ασυνεπής, όταν επιτρέπει την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στην γυναίκα και την απαγορεύει στον άνδρα⁽²²⁾.

2. Νομολογία

Η πρώτη υπόθεση με περιεχόμενο τη χορήγηση δικαστικής άδειας σε άγαμο μοναχικό άνδρα, που έπασχε από ολιγοασθενοτερατοζωοσπερμία, για να τεκνοποιήσει μέσω παρένθετης μητέρας, εκδικάστηκε στην Αθήνα. Η υπ' αριθμ. 2827/2008 απόφαση του Μονομελούς

"η απόκτηση παιδιών από άγαμους μοναχικούς άνδρες είναι εφικτή μόνο μέσα από τον θεσμό της παρένθετης μητέρας"

Πρωτοδικείου Αθηνών⁽²³⁾ χαρακτηρίζει προβληματική τη στάση του ν. 3089/2002 από τη σκοπιά του άρθρου 4 Σ., αναφέροντας χαρακτηριστικά πως υφίσταται «κατάφωρη διακριτική μεταχείριση των ενδιαφερομένων για την λύση της τεχνητής αναπαραγωγής». Στο κενό νόμου που παρουσιάζεται λοιπόν οι δικαστές προτείνουν τη λύση της συνολικής αναλογίας των άρθρων 1455, 1456 και 1458 ΑΚ, εφόσον φυσικά πληρούνται οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις (ιατρική αναγκαιότητα, καταλληλότητα ηλικίας, συναίνεση όλων των ενδιαφερομένων, ενδεδειγμένη κατάσταση υγείας της παρένθετης μητέρας, μη αποδοχή ανταλλάγματος κ.λ.π.)⁽²⁴⁾. Η αναλογική εφαρμογή επεκτείνεται και στα άρθρα 740§1 εδ. β⁽²⁵⁾ και 799 §1 ΚΠολΔ⁽²⁶⁾ περί υλικής και τοπικής αρμοδιότητας αντίστοιχα. Με τις σκέψεις αυτές το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δέχτηκε την αίτηση του άνδρα εκδίδοντας μία πρωτόγνωρη για τα νομικά χρονικά απόφαση. Ωστόσο, ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών άσκησε έφεση για λόγους που ανάγονται σε εσφαλμένη ερμηνεία του νόμου και ζήτησε την εξαφάνιση της παραπάνω απόφασης. Οι Εφέτες είχαν ακριβώς αντίθετη σκέψη από τους δικαστές του Πρωτοδικείου και βασιζόμενοι στη γραμματική διατύπωση του νόμου προέβαλαν το επιχείρημα της διαφορετικής φύσης των δύο φύλων. Συνακόλουθα, η υπ' αριθμ. 3357/2010 απόφαση του Εφετείου Αθηνών⁽²⁷⁾ έκρινε αντίθετα και απέρριψε την αίτηση του άνδρα ως νόμω αβάσιμη. Παρ' όλα αυτά, η πρωτόδικη απόφαση άφησε ένα σημαντικό στίγμα στην ελληνική νομολογία, καθώς ακολούθησε και άλλη μία υπόθεση ίδιου περιεχομένου στη Θεσσαλονίκη. Η υπ' αριθμ. 13707/2009 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης⁽²⁸⁾ έκανε δεκτή την αίτηση ενός άνδρα, ο οποίος έπασχε από την ίδια σοβαρή και μηθεραπεύσιμη ασθένεια (ολιγοασθενo-τερατοζωοσπερμία), για να προσφύγει σε υποβοηθούμενη αναπαραγωγή. Να σημειωθεί

ότι η μείζονα σκέψη του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου της Θεσσαλονίκης κινήθηκε στην ίδια βάση με αυτήν του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου της Αθήνας.

III. Το δικαίωμα στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή μοναχικών ατόμων για πρώτη φορά μετά το θάνατο μέλους ζευγαριού ειδικότερα

Α. Γενικά χαρακτηριστικά και προϋποθέσεις
Η μεταθανάτια (post mortem) τεχνητή γονιμοποίηση, η οποία ρυθμίζεται στο άρθρο 1457 ΑΚ, οδηγεί εξ ορισμού στη δημιουργία μονογονεϊκής οικογένειας. Η μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση επιτρέπει στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο να χρησιμοποιήσει κρυοσυντηρημένο γεννητικό υλικό μετά το θάνατο ενός άλλου προσώπου με στόχο την τεκνοποιία. Στη συνηθέστερη περίπτωση στην πράξη η χρησιμοποίηση του γεννητικού υλικού γίνεται με δύο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος αφορά τη χρησιμοποίηση του κρυοσυντηρημένου σπέρματος του συζύγου ή συντρόφου μετά τον θάνατό του είτε για σπερματέγχυση στη γυναίκα του που επιζηεί είτε για εξωσωματική γονιμοποίηση με το ωάριό της και στη συνέχεια την μεταφορά του γονιμοποιημένου ωαρίου στη γυναίκα. Ο δεύτερος τρόπος συνίσταται στη μεταφορά ενός γονιμοποιημένου και κατεψυγμένου πριν από το θάνατο του συζύγου ή συντρόφου ωαρίου στη γυναίκα⁽²⁹⁾.

Η πραγματοποίηση αυτής της μεθόδου απαιτεί τη λήψη δικαστικής άδειας, η οποία χορηγείται κατά το άρθρο 1457 ΑΚ, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

α) ιατρική αναγκαιότητα

Το άρθρο 1457 ΑΚ εξειδικεύει τη γενική προϋπόθεση της ιατρικής αναγκαιότητας του 1455 ΑΚ σε δύο ειδικότερες προϋποθέσεις: (1) «ασθένεια του συζύγου ή του συντρόφου που συνδέεται με πιθανό κίνδυνο στειρότητας» (π.χ.

"το πρωτοβάθμιο δικαστήριο δέχτηκε την αίτηση του άνδρα εκδίδοντας μία πρωτόγνωρη για τα νομικά χρονικά απόφαση. Ωστόσο, ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών Αθηνών άσκησε έφεση για λόγους που ανάγονται σε εσφαλμένη ερμηνεία του νόμου"

καρκίνος των όρχεων), η οποία δείχνει να ταυτίζεται απόλυτα με την ιατρική αναγκαιότητα του άρθρου 1455 ΑΚ· (2) «κίνδυνος θανάτου» (π.χ. λόγω συμμετοχής σε πόλεμο ή δημοσιογραφική αποστολή), ο οποίος κατά την κρατούσα άποψη στην ελληνική θεωρία⁽³⁰⁾ δε συνδέεται απόλυτα με αυτήν. Έτσι, στις περιπτώσεις αυτές ο σύζυγος ή σύντροφος προχωρά στην προκαταρκτική πράξη της κρυσσυντήρησης του γεννητικού του υλικού για καθαρά προληπτικούς λόγους⁽³¹⁾ και όταν μελλοντικά η σύζυγος ή σύντροφος βρεθεί σε πραγματική –λόγω του πραγματικού γεγονότος του θανάτου– (και όχι βέβαια σε φυσική⁽³²⁾) αδυναμία απόκτησης παιδιού, θα μπορεί η ίδια να κάνει αίτηση, για να της χορηγηθεί η σχετική δικαστική άδεια⁽³³⁾.

β) συμβολαιογραφική συναίνεση ειδικά για τη μεταθανάτια γονιμοποίηση, η οποία κατά απολύτως κρατούσα άποψη στην ελληνική θεωρία⁽³⁴⁾ δεν καλύπτεται από τη γενική συναίνεση σε πράξεις ΥΑ (1455 ΑΚ)

γ) χρονικός περιορισμός

Η μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση διενεργείται μετά την πάροδο έξι μηνών και πριν από την συμπλήρωση διετίας από το θάνατο του άνδρα.

Β. Υποβοηθούμενα πρόσωπα

Το γράμμα του νόμου δίνει καταρχήν μία κατεύθυνση για το ποια πρόσωπα ήθελε ο νομοθέτης να συμπεριλάβει στη διάταξη του άρθρου 1457 ΑΚ. Η αναφορά σε «θάνατο του συζύγου ή του άνδρα με τον οποίο η γυναίκα βρισκόταν σε ελεύθερη ένωση» υπονοεί πως μόνο η σύζυγος ή η σύντροφος μπορεί να κινήσει τη σχετική διαδικασία. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται ο ίδιος προβληματισμός, όπως και στα μονήρη άτομα: Θα μπορούσε ένας άνδρας μετά το θάνατο της συζύγου ή συντρόφου του να προσφύγει στη μέθοδο της μεταθανάτιας τεχνητής γονιμοποίησης;

Παρά το γράμμα του νόμου η ελληνική θεωρία⁽³⁵⁾ υποστηρίζει τη δυνατότητα του άνδρα να προβεί σε μεταθανάτια τεχνητή

γονιμοποίηση μέσω παρένθετης μητέρας⁽³⁶⁾. Βασικό επιχείρημα αντλείται από την Εισηγητική Έκθεση του ν. 3089/2002, όπου η νομοπαρασκευαστική επιτροπή αναφέρει ότι «η ρύθμιση αυτή –που είναι προσανατολισμένη στη συνηθέστερη περίπτωση της επιθυμίας για μεταθανάτια γονιμοποίηση στην περίπτωση που πεθαίνει ο άνδρας– μπορεί να καλύψει, αναλογικά εφαρμοζόμενη, και την περίπτωση που πεθαίνει η γυναίκα, οπότε ο άνδρας δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει αργότερα τα κρυσσυντηρημένα ωάρια της (πράγμα ασύνηθες) ή τα κρυσσυντηρημένα γονιμοποιημένα ωάρια τους για να τεκνοποιήσει με αυτά μέσω «παρένθετης» κυοφόρου μητέρας, παρά υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 1457 (ΑΚ)». Εξάλλου, μια διαφορετική αντιμετώπιση μεταξύ των δύο φύλων θα συνιστούσε ξεκάθαρη διακριτική μεταχείριση και θα παραβίαζε την αρχή της ισότητας⁽³⁷⁾. Σημειωτέον ότι αυτή η δυνατότητα προβλέπεται ρητά σε ξένες έννομες τάξεις, λ.χ. στο νόμο της Αυστραλίας⁽³⁸⁾.

IV. Η κυπριακή νομοθεσία

Η επικαιρότητα του ζητήματος της τεκνοποιίας από άγαμα μοναχικά άτομα αναδεικνύεται και μέσα από τις νομοθετικές επιλογές της Κύπρου, η οποία ψήφισε το νόμο 69(Ι)/2005 «περί της εφαρμογής της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής».

Το άρθρο 4 του κυπριακού νόμου οριοθετεί το πεδίο εφαρμογής του ως εξής: «ο παρών Νόμος εφαρμόζεται σε ζευγάρια και μονήρη άτομα υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις για να αντιμετωπίζεται η αδυναμία απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο ή για να αποφεύγεται η μετάδοση στο τέκνο σοβαρής ασθένειας». Περαιτέρω, σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 2 του νόμου «μονήρη είναι τα άτομα που δεν βρίσκονται σε σταθερή και μόνιμη σχέση με άλλο πρόσωπο». Ακριβώς σε αυτό το σημείο έγκειται ο πρωτοποριακός χαρακτήρας του νόμου, στο ότι δηλαδή γίνεται γενική αναφορά σε μοναχικά άτομα, χωρίς να

"Θα μπορούσε ένας άνδρας μετά το θάνατο της συζύγου ή συντρόφου του να προσφύγει στη μέθοδο της μεταθανάτιας τεχνητής γονιμοποίησης; "

υφίσταται κάποια διάκριση ανάμεσα στα δύο φύλα.

Βάσει των ειδικότερων προϋποθέσεων που έχει θέσει ο κύριος νομοθέτης στο άρθρο 21 (5) αν ένα μονήρες άτομο επιθυμεί να αποκτήσει παιδί με μία εκ των μεθόδων της Ι.Υ.Α, τότε κάνει αίτηση στο Συμβούλιο Ιατρικής Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής⁽³⁹⁾, το οποίο ελέγχει αν συντρέχουν επαρκώς αιτιολογημένοι ιατρικοί ή άλλοι λόγοι, λαμβάνοντας υπόψη το συμφέρον του παιδιού⁽⁴⁰⁾. Φαίνεται λοιπόν πως στην Κυπριακή Δημοκρατία η προσφυγή σε Ι.Υ.Α ενός μονήρους ατόμου υπόκειται τόσο σε ένα προκαταρκτικό έλεγχο από μία ανεξάρτητη αρχή, όσο και σε έναν έλεγχο από τα κυπριακά δικαστήρια ενόψει της εφαρμογής μίας ορισμένης μεθόδου (π.χ. παρένθετη μητρότητα)⁽⁴¹⁾.

Στο ίδιο μήκος κύματος με το δεύτερο χρονολογικά ελληνικό νόμο (3305/2005), κινείται ο κυπριακός νόμος ως προς το ανώτατο ηλικιακό κριτήριο. Στο άρθρο 21(2) Ν. 69(Ι)/2015 καθορίζεται ανώτατο ηλικιακό όριο μόνο για την άγαμη μοναχική γυναίκα το 50ό έτος, όπως ακριβώς συμβαίνει στο άρθρο 4 Ν. 3305/2005.

Αρκετά περίπλοκο εμφανίζεται το ζήτημα της δημιουργίας μονογονεϊκής οικογένειας για πρώτη φορά μετά το θάνατο μέλους ζευγαριού στην κυπριακή έννομη τάξη. Το άρθρο 29 (8) του κυπριακού νόμου φαίνεται να αποδέχεται την post mortem τεχνητή γονιμοποίηση: «Η χρήση κρυοσυντηρημένων εμβρύων επιτρέπεται για περίοδο από 6 μέχρι 18 μήνες από τον θάνατο του προσώπου στο οποίο ανήκουν τα έμβρυα νοουμένου ότι υπάρχει γραπτή συγκατάθεση του προσώπου αυτού, η οποία είχε δοθεί πριν το θάνατό του και είχε ληφθεί σχετική έγκριση από το Συμβούλιο». Η αποδοχή της συγκεκριμένης μεθόδου σε συνδυασμό με το επιτρεπτό της προσφυγής σε Ι.Υ.Α μονήρων ατόμων (άρθρο 4) οδηγεί ερμηνευτικά στο συμπέρασμα ότι η δημιουργία μονογονεϊκής οικογένειας για πρώτη φορά μετά θάνατον επιτρέπεται ανεξαρτήτως φύλου.

Επίλογος

Ο πρώτος χρονολογικά ελληνικός νόμος (3089/2002) κάνει ρητή αναφορά στις άγαμες μοναχικές γυναίκες, αλλά αποσιωπά την περίπτωση των άγαμων μοναχικών ανδρών. Το γεγονός πως στην Εισηγητική Έκθεση του ν. 3089/2002 στο πλαίσιο του άρθρου 1457 ΑΚ για τη μεταθανάτια γονιμοποίηση οι συντάκτες αναφέρονται και στους μοναχικούς άνδρες δεν πρέπει να καθησυχάζει τους υποστηρικτές της άποψης ότι το αναγνωρισμένο δικαίωμα στην αναπαραγωγή για τις άγαμες μοναχικές γυναίκες θα πρέπει να επεκταθεί και στους άγαμους μοναχικούς άνδρες, διότι από τη στιγμή που δεν υπάρχει σχετική ρητή διάταξη στο νόμο αφήνεται περιθώριο στον εκάστοτε δικαστή να ερμηνεύει από τη δική του υποκειμενική σκοπιά το νόμο. Για το λόγο αυτό, πρέπει να γίνει ένα καθοριστικό βήμα προς την κάλυψη του νομοθετικού κενού, πόσο μάλλον όταν το ζήτημα αγγίζει συνταγματικά δικαιώματα. Είναι βέβαιο ότι υποθέσεις αιτήσεων για απόκτηση τέκνου μέσω των μεθόδων Ι.Υ.Α. από άγαμους μοναχικούς άνδρες θα απασχολήσουν και στο μέλλον τα ελληνικά δικαστήρια, οπότε και ο κίνδυνος για αντιφάσεις στην ελληνική νομολογία θα είναι πλέον πιο ορατός.

Η υιοθέτηση του κυπριακού παραδείγματος είναι ίσως μία θεμιτή λύση. Και τούτο όχι μόνο διότι ο κυπριακός νόμος ρυθμίζει το επιτρεπτό απόκτησης τέκνου από μονήρη άτομα κατά τρόπο ολοκληρωμένο, αλλά κυρίως διότι το νομικό αυτό κείμενο δείχνει να σέβεται πραγματικά τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, την ελευθερία διάπλασης της προσωπικότητας και την ισότητα των δύο φύλων, όπως αυτά εξαγγέλλονται στο άρθρο 3⁽⁴²⁾. Το κυπριακό νομοθέτημα δείχνει να σέβεται την ιδιωτική αυτονομία, την προσπάθεια και την επιθυμία του ανθρώπου να αποκτήσει οικογένεια παρά την φυσική του αδυναμία και σε τελική ανάλυση τον ίδιο τον άνθρωπο.

∴ ∴ ∴ ∴

"πρέπει να γίνει ένα καθοριστικό βήμα προς την κάλυψη του νομοθετικού κενού, πόσο μάλλον όταν το ζήτημα αγγίζει συνταγματικά δικαιώματα"

Σημειώσεις

1. ΦΕΚ 327 Α'/23.12.2002. Ο νόμος αυτός έχει ενσωματωθεί στο όγδοο και ένατο κεφάλαιο του βιβλίου του οικογενειακού δικαίου του ελληνικού Αστικού Κώδικα.
2. ΦΕΚ 17 Α'/27.01.2005.
3. Ε.Ε. Παρ. Ι(Ι) Αρ. 4510/15.5.2015.
4. Βλ. ΕισΕκθ Ν. 3089/2002. Βλ. επίσης ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, Οικογενειακό Δίκαιο ΙΙ⁵, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 3. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ, Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 70. ΜΑΡΙΝΟΣ, Γενετική μηχανική και δίκαιο, ΕλλΔνη, τ. 39 (1998), σ. 1231. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης, ΕλλΔνη, τ. 36 (1995), σ. 1006. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, Lex dei, lex populi, ΧρΙΔ, Β/2002, σ. 674. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, Ανθρώπινη Αναπαραγωγή, Η ιδιωτική αυτονομία και τα όριά της, Συστηματική ερμηνεία των νόμων 3089/2002 και 3305/2005, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Τόμος 13, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 97. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, Η νομική μεταχείριση των εφαρμογών της βιογενετικής –ιδίως από πλευράς ιδιωτικού δικαίου–, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σ. 247.
5. ΚΑΡΑΣΗΣ, Το σχέδιο νόμου για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Κριτική θεώρηση, ΧρΙΔ, Β/2002, σ. 585. ΚΡΙΑΡΗ-ΚΑΤΡΑΝΗ, Το Σύνταγμα και το Σχέδιο Νόμου της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», ΧρΙΔ, Β/2002, σ. 685.
6. ΒΙΔΑΛΗΣ, Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και την οικογένεια, Ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί, Δημοσιεύματα Συνταγματικού Δικαίου 10, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σ. 18, 57, 72. ΜΑΝΕΣΗΣ, Η πραγμάτωση της συνταγματικής προστασίας της ανήλικης νεότητας στο ισχύον δίκαιο σε ΝΟΜΟΣ, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, Τόμος 3, Χαριστήρια στον Ιωάννη Δελγιάννη, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 228 και 230. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ/ΣΤΑΜΠΕΛΟΥ στον ΑΚ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ², Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα άρθρα 1350-1371, αρ. 13. ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ΟικΔΠ⁵, σ. 591.
7. ΒΙΔΑΛΗΣ, Ζωή χωρίς πρόσωπο², Το Σύνταγμα και η χρήση του ανθρώπινου γεννητικού υλικού, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 110.
8. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 98.
9. ΒΙΔΑΛΗΣ, ό.π., σ. 111. Για το συνακόλουθο δίλημμα κατά πόσο η μη γέννηση ενός παιδιού είναι τελικά προτιμότερη από μία γέννησή του με μεθόδους Ι.Υ.Α. βλ. αναλυτικά ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Τόμος 4, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 154. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΜΑΡΗ, Η συγγένεια, Θεμελίωση-

- Καταχώριση-Προστασία, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, σ. 228. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, Η εφαρμογή των μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και το συμφέρον του παιδιού που θα γεννηθεί σε ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ/ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ (επιμ.), Το οικογενειακό δίκαιο στον 21ο αιώνα, Από τις συγκυριακές στις δομικές αλλαγές, Σειρά Δίκαιο και Κοινωνία στον 21ο αιώνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 140.
10. ΜΑΛΛΙΟΣ, Το ανθρώπινο Γονίδιομα, Γενετική έρευνα και προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, Σειρά Ανθρώπινα Δικαιώματα, Τόμος 6, 2004, σ. 100-101. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά Δικαιώματα³, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σ. 181.
 11. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, Ανθρώπινη Αναπαραγωγή..., σ. 99. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 210. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΜΑΡΗ, Θεμελίωση μητρότητας στην τεχνητή γονιμοποίηση, Νομική Επιθεώρηση, ΙΗ, τ. 32, 2005, σ. 25.
 12. ΑΚ 1456 §1: «Αν η υποβοήθηση αφορά άγαμη γυναίκα, η συναίνεση αυτής και, εφόσον συντρέχει η περίπτωση ελεύθερης ένωσης του άνδρα με τον οποίο συζεί παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο».
 13. ΕισΕκθ Ν. 3089/2002, υπό ΙΙ, σχόλιο στο άρθρο 1455 ΑΚ.
 14. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Αστική Ιατρική Ευθύνη, Γενική Εισαγωγή, Δογματική και δικαιοπολιτική θεώρηση, Θεμελιώδεις έννοιες, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 251-252. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΜΑΡΗ, Η συγγένεια, Θεμελίωση-Καταχώριση-Προστασία, σ. 173. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 172. Βλ. όμως αντίθετη άποψη ότι η ρύθμιση για τη μοναχική γυναίκα αντιφάσκει προς την αρχή της ιατρικής αναγκαιότητας του άρθρου 1455 ΑΚ σε ΒΕΛΛΗΣ, Ζητήματα από το Ν. 3089/2002 για την ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή (τεχνητή γονιμοποίηση), ΧρΙΔ, Γ/2003, σ. 497. Αρκετές οι αναφορές του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης Φ. Πετσάλληκου στη Βουλή για το θέμα της ιατρικής αναγκαιότητας της άγαμης μοναχικής γυναίκας (βλ. σχετικά ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 172, υποσ. 58).
 15. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Βιολογία και οικογένεια, Μια απάντηση σε αντιρρήσεις της Εκκλησίας σε Προβλήματα Βιοηθικής, Εκδόσεις Πόλις, 2003, σ. 92.
 16. ΚΟΤΖΑΜΠΑΣΗ, Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, Ανάμεσα στην ελευθερία της φυσικής αναπαραγωγής και το νομοθετημένο δικαίωμα της τεχνητής αναπαραγωγής σε Απόψεις και ιδέες σε ερμηνευτικά ζητήματα του αστικού δικαίου, City Publish, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 253.
 17. ΚΑΡΑΣΗΣ, Το νέο σχέδιο νόμου για την «Εφαρμογή των μεθόδων της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής» (Προβλήματα συνταγματικότητας και προτάσεις), Αρμ 2005, σ. 836, ο οποίος μάλιστα προτείνει τη ρητή νομοθετική απαγόρευση αυτής της δυνατότητας. ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, σ. 178.
 18. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, Η τεχνητή γονιμοποίηση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 32.
 19. ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ-ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Η σύμβαση Ιατρικής Υποβοήθησης στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή σε Γενέθλιον Αποστόλου Γεωργιάδη, Τόμος Ι, Αντ. Ν. Σάκκουλα,

Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 31.

20. ΚΟΤΖΑΜΠΙΑΣΗ, ό.π., σ. 270.

21. ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ στον ΑΚ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ², άρθρο 1457- 1458, αρ. 79.

22. ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ, Η τεχνητή αναπαραγωγή του άγαμου μόνου άνδρα, ΧρΙΔ, ΙΑ/2011, σ. 316.

23. ΜΠΡΑΘΗΝΩΝ 2827/2008, ΧρΙΔ Θ/2009, 817.

24. Ομοίως και μερίδα της θεωρίας ότι η συνολική αναλογία των διατάξεων για το δικαίωμα τεχνητής αναπαραγωγής της άγαμης μοναχικής γυναίκας μπορεί να καλύψει το κενό για τον άγαμο μοναχικό άνδρα (ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, Το δικαίωμα στην απόκτηση απογόνων και οι περιορισμοί του σε ΤΣΙΝΟΡΕΜΑ/ΛΟΥΗΣ (επιμ.), Θέματα Βιοηθικής, Η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2013, σ. 289-290. ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ, Η τεχνητή αναπαραγωγή των άγαμων μόνων προσώπων και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή & εναλλακτικά σχήματα, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Τόμος 18, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 37).

25. «Στην αρμοδιότητα των Ειρηνοδικείων υπάγονται οι υποθέσεις οι οποίες αναφέρονται στο άρθρο 739, εκτός από εκείνες που αφορούν την υιοθεσία, τη θέση προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση ή σε ακούσια νοσηλεία, σύμφωνα με τις διατάξεις του ουσιαστικού δικαίου, καθώς και η ανακοπή των άρθρων 787 του παρόντος και 82 ΑΚ, οι οποίες υπάγονται στην αρμοδιότητα του μονομελούς πρωτοδικείου. Στην αρμοδιότητα του μονομελούς πρωτοδικείου υπάγονται επίσης και οι υποθέσεις οι οποίες αναφέρονται στα άρθρα 1457, 1458, 1532, 1533 και 1660 έως και 1663 ΑΚ».

26. «Όταν ζητείται κατά το νόμο να χορηγηθεί άδεια για μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση ή για κυοφορία τέκνου από άλλη γυναίκα, αρμόδιο είναι το δικαστήριο, στην περιφέρεια το οποίου έχει τη συνήθη διαμονή της η αιτούσα ή εκείνη που θα κυοφορήσει το τέκνο».

27. ΕΦΑΘ 3357/2010, ΕλλΔνη 54 (2013), 739 = ΧρΙΔ ΙΓ/2013, 508.

28. ΜΠΡΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 13707/2009, ΧρΙΔ ΙΑ/2011, 267.

29. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 394.

30. ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ΟικΔΠ⁵, σ. 39, υποσ. 28. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, Η τεχνητή αναπαραγωγή στο Αστικό Κώδικα, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 30-31. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ΟικΔ, σ. 410, υπό 83.4.. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 175. Βλ. αντίθετη άποψη σε ΦΟΥΝΤΕΔΑΚΗ, Αστική Ιατρική Ευθύνη, σ. 253. Η ΙΔΙΑ, Ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστική ιατρική ευθύνη, σ. 186-187.

31. Ομοίως ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ στον ΑΚ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ², άρθρο 1457-1458, αρ. 16.

32. ΒΙΔΑΛΗΣ, Βιοδίκαιο, Πρώτος τόμος, Το πρόσωπο, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, Τόμος 6, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 215.

33. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 175. Αντίθετα, η άδεια δε θα πρέπει να χορηγείται σε περίπτωση ξαφνικού θανάτου του συζύγου ή συντρόφου μετά από συνεχείς αποτυχημένες προσπάθειες

εμφύτευσης όσο εκείνος ζούσε δίχως να υπάρχει κίνδυνος θανάτου του (ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ΟικΔΠ⁵, σ. 40).

34. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 249.

35. ΚΟΥΝΟΥΤΕΡΗ-ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ, ό.π., σ. 57. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, ό.π., σ. 60. ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ. 220. Βλ. αντίθετη γνώμη ΒΑΡΚΑ-ΑΔΑΜΗ, Ο Ν. 3089/2002 για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Μία πρώτη προσέγγιση, ΕλλΔνη, τ. 44 (2003), σ. 1515.

36. Για το ζήτημα κατά πόσο υφίσταται νομοθετικό κενό και τις υποστηριζόμενες σχετικά απόψεις βλ. αναλυτικά ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ, Κενά στη ρύθμιση της μεταθανάτιας τεχνητής γονιμοποίησης σε Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή: 10 χρόνια εφαρμογής του Ν. 3089/2002, Δημοσιεύματα Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής Τόμος 15, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 146 επ..

37. ΒΙΔΑΛΗΣ, ό.π., σ. 216. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΥ, ό.π., σ. 56.

38. Assisted Reproductive Treatment Act 2008: «A registered ART provided may use a person's gametes, or an embryo created from the person's gametes, in a treatment procedure after the person's death only if – (a) the treatment procedure is carried out – (i) on the deceased person's partner; or (ii) in the case of a deceased woman, by the woman's male partner commissioning a surrogacy arrangement in accordance with Part 4 (Part 5, Section 46) βλ. σχετικά ΤΡΟΚΑΝΑΣ, ό.π., σ.220, υποσ. 220.

39. Βλ. αναλυτικά άρθρα 5-15 Ν 69(Ι)/2015.

40. Άρθρο 21 (5) Ν. 69(Ι)/2015.

41. Άρθρα 22 επ. Ν. 69(Ι)/2015.

42. «Σκοπός του νόμου περί της εφαρμογής της ιατρικής υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπως αυτός περιγράφεται στο κείμενο του νόμου, είναι η ρύθμιση του νομοθετικού πλαισίου εφαρμογής των μεθόδων της ιατρικής υποβοηθούμενης αναπαραγωγής με τρόπο που να διασφαλίζεται ο σεβασμός της ελευθερίας του ατόμου και του δικαιώματος της προσωπικότητας και η ικανοποίηση της επιθυμίας για απόκτηση απογόνων με βάση τα δεδομένα της ιατρικής και της βιολογίας καθώς και τις αρχές της βιοηθικής».

⋮⋮⋮⋮